

RŪTA MARCINKЕVIČIENĖ

J. BALČIKONIO VERTIMŲ PRAGMATIKA IR STILISTIKA

Vertimai gali būti nagrinėjami įvairiais aspektais: literatūriniu, kalbiniu, psichologiniu, socialiniu. Kokį aspektą pasirinks vertimo kritikas, priklauso nuo to, kokios vertimo ypatybės jį domina. Tačiau vertimo analizės aspektą pasirinkimą gali padiktuoti ne tik kritiko užmojai, bet ir pats vertimas, viena ar kelios ryškesnės jo tendencijos.

J. Balčikonio vertimus galima būtų tirti vertimo ir literatūrinės kalbos normos, adekvatumo, poveikio skaitytojui ir kitais atžvilgiais, bet užvis labiau į akis krinta vienas jo vertimų bruožas, tai – pragmatika, apimantis ir minėtuosius vertinimo aspektus. Šiuo atžvilgiu įdomūs visi J. Balčikonio darbai, tačiau mes apsiribojome vienu iš paskutinių jo vertimų – Dž. Swifto „Guliverio kelionėmis“. Ši knyga pasirinkta neatsitiktinai: ji labiau adaptuota nei kiti vertimai, be to, versta kelių vertėjų, leista kelis kartus. Pirmą kartą Dž. Swifto romaną į lietuvių kalbą 1924 metais išvertė nežinomas vertėjas, parašęs tik savo inicialus – L. D., 1936 – P. Mašiotas. Tarybiniais metais „Guliverio kelionės“ buvo verstos du kartus: 1947 – S. Tomonio, 1957 – J. Balčikonio. 1975 metais pasirodė antrasis P. Mašioto vertimo leidimas. J. Balčikonio vertimą analizavome, lygindami jį su kūrinio originalu, S. Tomonio ir P. Mašioto vertimais.

Pragmatiniu požiūriu vertimas nagrinėjamas trejopai: žiūrima, ar perteikiamos pragmatinės žodžių reikšmės (konotacinė, emocinė, socialinė, stilistinė, ekspresinė, funkcinė ir dar kitaip tyrinėtojų vadinama kalbos ženklų informacija), ar teisingai sprendžiamas koks nors konkretus pragmatinis uždavinys, ar tinkama vertimo adaptacija¹.

Pirmuoju atveju, kai visas vertėjo dėmesys skiriamas pragmatinėms žodžių reikšmėms, vertimas nenutolsta nuo originalo, nes jo tikslas – kuo adekvačiau perteikti pragmatines originalo kalbos ženklų reikšmes. Tačiau kiekvieno vertimo prigimtis dvilypė. Kaip dvių kalbų sąveikos rezultatas, jis yra nukreiptas į originalą, o kaip savarankiškas kūrinys vertimo kalba – į konkretną priemėją². Dažnai šis dvilypumas neišryškėja, nes nelingvistinio, t. y. komunikacijos proceso, situacija neprieštarauja lingvistinei – pragmatinių reikšmių perteikimui. Kitaip sakant, vertėjų labiau domina kūrinio originalas nei skaitytojas. Tačiau jis gali turėti ir kitų tikslų, tiesiogiai nesusijusių su pagrindiniu vertimo tikslu – adekvatumu. Šie papildomi tikslai bū-

¹ Ambrasas-Sasnava K. Vertimo tyrinėjimai. – V., 1984, p. 75.

² Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода. – М., 1980, с. 109.

na įvairūs: propagandiniai, didaktiniai, pedagoginiai. Vertėjas gali peradresuoti kūrinį vienai kuriai nors skaitytojų grupei, skiriamai pagal socialinį, profesinį ar amžiaus požymį. Jis taip pat gali pateikti skaitytojui autorius minčių, vaizduojamų ivykių vertinimą. Dažnai vertėjas stengiasi paveikti ne tik auditoriją, bet ir pačią vertimo kalbą, pakreipti ją norima linkme. Toks vertėjo santykis su vertimu, jo keiliams uždaviniai prieštarauja vertimo tikslui. Taigi vertimo pragmatika, suvokta kaip papildomu, tiesiogiai su verčiamo kūrinio originalu nesusijusių vertimo tikslų realizavimas, sėlygoja vertimo atotrūkį nuo originalo. Vertėjas šiuo atveju ne verčia, bet kuria iš naujo, prisitaikydamas prie naujų aplinkybių, specifinių tikslų. O tikslas, kaip žinoma, nulemia veiklos rezultatą. Kaip pasiekiamas tokis rezultatas – J. Balčikonio adaptuotas „Guliverio kelionių“ vertimas, sužinome įsigilinę į vertėjo tikslus, panagrinėjė priemones jiems pasiekti.

Apie vertėjo tikslus sužinome iš jo vertimų atrankos. Juk, be Dž. Swifto ir Ž. Veruno, J. Balčikonis daugiausia vertė pasakas: arabų, Haufo, Pero, Anderseno, brolių Grimų. Jam rūpėjo, kad vaikai ir jaunimas galėtų lietuviškai paskaityti kuo daugiau pasaulinės literatūros šedevrų, kad iš šių knygų jie mokytysi taisyklingos gražios lietuvių kalbos. Todėl versdamas J. Balčikonis „... ieškodavo lietuviškiausios, liaudiškiausios išraiškos. Gana dažnai vertimas smarkiai nutoldavo nuo originalo, nes Balčikonis versdavo ne žodžius ar sakinius, o pačią mintį ir ją norėdavo perteikti taip, kad suprastų ne tik mokslo žmonės, bet ir sodžiaus vaikai“³. Taigi didaktinės, pedagoginės, šviečiamosios paskatos paokino Balčikonij imtis vertimų. Ir ne vien tik jos. Vertėjas intensyviausiai dirbo tada, kai lietuvių literatūrinė kalba dar nebuvo nusistovėjusi, kai jos normos labai svyravo, o prasti vertimai kreipė kalbą neteisinga linkme. Tokios aplinkybės reikalavo, kad vertėjas būtų ir kalbos normintojas. Todėl veriant „... pagrindinis dėmesys buvo kreipiama ne tiek į originalo autorius individualių kalbos bei stiliaus ypatybų perteikimą, kiek į tai, kad lietuviško vertimo kalba būtų paprasta, aiški, vaizdinga, liaudiška, taisyklinga. Šiais vertimais pirmiausiai buvo siekiama ugdyti ir norminti lietuvių literatūrinę kalbą, kelti kalbos kultūrą“⁴.

J. Balčikonis stengėsi, kad vertimai prisištėtų prie rašemosios kalbos normų stabilizacijos, ugdytų skaitytojų gyvos ir išraiškingos kalbos jausmą. Toksai buvo antrasis vertėjo tikslas, nulėmęs pagrindinį jo vertimų kalbos bruožą – liaudiškumą. Mokiniai prisimena, kad vienintelis vertimų vertinimo kriterijus Balčikonui buvęs „ar taip žmonės sakytu“. Liaudies šnekamoji kalba vertėjui buvo patikimas literatūrinės kalbos normų patikrinimo matas. Jo verstos pasakos, kita lektūra jaunimui, rašo D. Urbas, kaip tik ir tvirtino jungti tarp knyginės ir gyvosios žmonių kalbos⁵.

Taigi lietuvių kalbos norminimas, knygos peradresavimas jaunimui buvo du pagrindiniai tikslai, nulémę romano vertimo pobūdį.

³ Pupkis A., Mažiulis V. Juozas Balčikonis. – Kn.: J. Balčikonis. Rinktiniai raštai. V., 1978, t. 1, p. 13.

⁴ Kruopas J., Ulvydas K. Ižymus lietuvių kalbininkas akademikas J. Balčikonis. – Kalbos kultūra, 1965, sąs. 8, p. 4.

⁵ Urbas D. Apie J. Balčikonio vertimus. – Kalbotyra, 1966, t. 14, p. 41.

Anksčiau minėti trys lietuviški „Guliverio kelionių“ variantai labai skirtinti. S. Tomonio vertimas detalus, labai tikslus, kiek tik leidžia gimtosios kalbos normos adekvatus originalui. Vertėjas vartojo išorinės adaptacijos priemones – komentarus, nekeisdamas vertimo teksto. Jo tikslas – supažindinti išprususį skaitytoją su politine Swifto satyra, adekvačiai pertiekti autoriaus žanrą, stilių. Sąlygiškai ši vertimą galima būtų pavadinti pažodiniu, parašytu taisyklinga, tačiau perdėm knygine kalba.

Visai kitoks P. Mašioto vertimas, pakartotinai išleistas su pažyma „Jaunesniams mokykliniams amžiui“. Šiame vertime trumpai atpasakotos tik dvi pirmosios romano dalys, sunkiau suprantami dalykai praleisti. Todėl P. Mašioto darbą netikslu būtų vadinti vertimu. Tai tik romano siužeto atpasakojimas vaikams, nepretenduojantis į visapusišką originalo reprezentaciją. Tarpinę padėti tarp šių dviejų vertimų užima J. Balčikonio verstos „Guliverio kelionės“. Jos skirtos, kaip skelbia anotacija, vidutinio ir vyresniojo mokyklinio amžiaus vaikams. Toliau aptardami verstinio romano teksto pragmatiką ir stilistiką, lyginsime jį su originalu, o vertimo adaptacijos metodus analizuosime pagal kalbos lygmenis. S. Tomonio vertimu remsimės kaip pažodiniu.

Foneminį vertimą geriausiai iliustruoja angliskų tikrinių daiktavardžių – asmenvardžių, vietvardžių – pertekimas. Daugelis jų yra autoriaus išgalvoti, todėl nėturi vertimo į lietuvių kalbą tradicijos. Tai leidžia laisviau rinktis vertimo būdus. Štai S. Tomonis transliteruoja, ilgus ir sudėtingus pavadinimus paraidžiui perrašo lietuviškai, tik kur ne kur pridėdamas galūnes. J. Balčikonis tikrinius daiktavardžius transkribuoja, sunkiau ištariamus garsų junginius keičia paprastesnais. Antrojoje dalyje Guliveris keliauja į Brobdinagą, o ne Brobdingnagą, kaip originale ir S. Tomonio vertime. Ypač skiriasi ketvirtosios dalies pavadinimas. J. Balčikonis nesitenkinė, kaip jo pirmtakas, nei Houyhnhnmų krašto transliteracija, nei nedaug kuo tesiskriptiančia šio neperskaitomo žodžio transkripcija. Jis pavartojo funkcinį atitikmenį ir kraštą, kurio gyventojai arkliai, pavadino lietuviška onomatopėja – Ygagu kraštu. Taigi Balčikonio vertime tikriniai daiktavardžiai lietuvinami. Tam reikšmės turėjo kalbos raida. Per dešimtmetį, skyrusi vertimus, lietuvių kalbos normos smarkiai kito. Tačiau ne vien tik nauji reikalavimai, keliami vertimams, sąlygojo tikrinių daiktavardžių transkribavimą. Daug reiškė ir vertėjo nusistatymas, kokiam skaitytojui versti.

J. Balčikonis lietuvina ne tik tikrinus, bet ir bendrinius daiktavardžius, žyminius matų, saikų vienetus, buities, karybos daiktus. Swifto romane esama dvejopų realių: angliskų ir išgalvotų. Angliškasis realijas J. Balčikonis kuria, keičia lietuviškais analogais, aiškina aprašymu. Todėl vietoje „jardų ir inčų“, „kabelių ir lygų“, transkribuotų S. Tomonio vertime, atsiranda „sieksniai“ ir „coliae“, „pēdos“ ir „mylios“. „Pinta“ keičiama pagal situaciją (deja, ne visur vienodai ir ne visada tiksliai) tai į „stiklą“, tai į „ketvirtį mūsų geriamo puodelio“.

J. Balčikonis atsisako Dž. Swiftui būdingo protokolinio tikslumo ir detalių, kelionių aprašymus parodijuojančias vietas verčia apibendrindamas: pvz.: „... and about four yards from me, over against my right ear, I heard a knocking for above-

an hour, like that of people at work...”⁶ — „...maždaug už keturių jardų, ties mano dešine ausimi, daugiau kaip valandą girdėjau kalimą, tartum žmonės būtų kažką dirbę...”⁷ — „Arti mano ausies pasigirdo bildesys, kuris buvo panašus į dirbančių dailidžių bildesį ir traukėsi arti valandos“⁸. Taip J. Balčikonio vertime išvengiamai skaitytojui nesuprantamą realijų — „jardų“, bet kartu ir Dž. Swifto satyros blyksnių — mokslinio stiliaus parodijos.

Kita realijų grupė — tai autoriaus fantazijos padariniai, šalių, kurias aplankė Guliveris, buities, kultūros, religijos, papročių elementus žymintys egzotizmai. Romano originale jie paryškinami kursyvu, o skliaustuose duodamas jų paaiškinimas angliskai. Panašiai elgiasi ir romano vertėjai. Realijų „neverčia“, tik paaiškina, nes šie žodžiai tiek originalo, tiek vertimo tekste atlieka ne nominatyvinę, bet stilistinę funkciją — kuria vėstos koloritą.

Labai pamatuotai J. Balčikonis vengia vartoti tarptautinius žodžius. Originale sakoma „civilized“, „prognosis“, „jargon“, „egzist“, „patient“, o jis verčia „apšviestas“, „spėti“, „tam tikra kalba“, „išsilaido“, „ligonis“. S. Tomonis paliko tarptautinius žodžius. Anglų kalboje šie žodžiai jau yra asimiliavęsi su neutralia leksika, o lietuvių kalboje tebéra knygiski. Vertimuose, skirtuose jaunimui, tarptautiniai žodžiai vengtini ir dėl kitos priežasties — ne visuomet aiškios jų prasmės.

Lygindami originalą su vertimu, atrandame ir daugiau leksinių-semantinių transformacijų. Daug kur J. Balčikonis konkretina aprašymą ar pasakojimą, abstrakčius anglų kalbos daiktavardžius „cause“, „food“, „people“ keisdamas kontekstinius jų sinonimais „pyktis“, „valgiai ir gėrimai“, „priešai“. Kitur — atvirkšciai, konkretūs žodžius keičia abstrakčiais. Itin mėgstamas vertėjo yra plačios semantikos žodis „daiktas“, vartojamas vietoje „klausimo“, „gaminio“, „motyvo“, „priežasties“, „vaizdo“.

Nors minėtieji transformai — generalizacija ir konkretizacija — yra priešingi vienas kitam, bet jų paskirtis vienoda: padaryti tekštą suprantamesnį ir artimesnį skaitytojui. Kur, ką ir kaip keisti, vertėjas rinkosi, turėdamas prieš akis gerai jam pažįstamą vertimo adresatą.

Dažnas reiškinys J. Balčikonio vertimuose yra ir stilistinė modifikacija. Neutralų originalo kalbos žodžių jis keičia raiškesniu, vaizdingesniu lietuvišku atitikmeniu. Tai ypač būdinga veiksmažodžiams. Originale pavartotus žodžius „crowd“, „fight“, „imprison“, „obstinate“, „steal off“ vertime atitinka „grūdos“, „pešesi“, „imetė į kalėjimą“, „žiaurus“, „nukūrė“, užuot sakius „būriavosi“, „kovojo“, „ikalino“, „atkaklus“, „nubėgo“. Taigi J. Balčikonis mėgsta emociškai konotuotus sinonimus. Daugelis angliskų ir lietuviškų sinonimų porų skiriasi ne tiek ekspresyvumu, kiek priklausymu skirtiniems funkciniams stiliams, kitaip sakant, ne ekspresine, bet funkcinė konotacija. Stilistinės modifikacijos kryptis visada ta pati: neutralūs ar rašomajai kalbai būdingesni anglų kalbos žodžiai J. Balčikonio verčiami lietuviškais šnekamaisiais. Labiau į knyginę kalbą linkęs S. Tomonio vertimas tik paryškina ši

⁶ Swift J. Gulliver's Travels. — Moscow, 1973, p. 34.

⁷ Swift J. Guliverio kelionės / Vertė S. Tomonis. — K., 1947, p. 64.

⁸ Swiftas Dž. Guliverio kelionės / Vertė J. Balčikonis. — V., 1957, p. 16.

originalo ir J. Balčikonio vertimo kontrastą, pvz.: „... we labour under two mighty evils: a violent *faction* at home, and the danger of an invasion of a most potent enemy from abroad“⁹ – „...mums tenka susidurti su dviem didelėm *blogybėm*: *kovoti* su stipriais vidaus priešais ir ruoštis atremti galingo priešo puolimą iš užsienio“¹⁰ – „...iš tikrujų mus éda dvi baisios *ligos*: iš vidaus – amžinos partijų *rietenos*, o iš lauko – stipraus priešo pavojus“¹¹.

J. Balčikonio vertimą galima būtų pavadinti dvigubu vertimu: „Guliverio kelionės“ yra išverstos ne tik iš anglų kalbos į lietuvių kalbą, bet ir iš rašomosios šios kalbos atmainos į šnekamąją.

Vaizdingos, lanksčios kalbos išpūdį stiprina ir stiliaus figūros, pavartotos ten, kur atitinkamoje originalo vietoje jų nė su žiburiu nerasi. Guliveris J. Balčikonio vertime kovoja ne su „priešais Blefuscuk saloje“, bet „prieš Blefuskos salą“. Čia metonimiškai perkelta reikšmė erdvės santykių pagrindu: nuo žmonių, gyvenančių toje saloje, į pačią salą. Yra ir kitokių metoniminio vertimo pavyzdžių, ypač mēgsta ma minėti kūno dalis vietoje jų paskirties ar ypatybių: „regėjimas“ keičiamas „akimis“, „švelnumas“ – „gera širdimi“.

Originale veiksmas nusakytas vienu žodžiu „bristi“, „plaukti“, o vertime randame „briste bristi“, „plaukte plaukti“. Gausu vertime ir litočių, vaizdingųjų originalo kalbos žodžių perifrazių, metaforų. Visos šios stiliaus figūros daro kalbą vaizdingą, emocionalią. Be to, „jos leidžia nepasakyti tekste dalykų, kurie ir taip aiškūs, todėl suglaudžia pasakymą“¹².

Atskirai derėtų pakalbėti apie palyginimus, kuriuos J. Balčikonis itin stipriai adaptavo. Ypač tai tinka dalykiniams palyginimams, kuriuose tiesiogine reikšme yra sugretinti du reiškiniai kokybės ar kiekybės atžvilgiu. J. Balčikonis virves, kurios buvo ne storesnės „už paprastą angliską špagatą“, lygina su apivaru, o „šautuvo kulkos didumo kepälėlius“ – su žvirblo kiaušiniais. Tokia vertimo adaptacija yra būtina, nes ko gi vertas palyginimas, kai dalykas, su kuriuo lyginama (rema), skaitytojui yra mažiau žinomas už dalyką, kurį lyginame (tema).

Taigi stilistinė modifikacija yra būdingas J. Balčikonio vertimų bruožas. Čia tik-tik prisiminti vertėjo D. Urbo nuomonę apie stiliaus figūrų vietą vertime: „... vertėjui nėra reikalo pedantiškai laikytis, kad būtinai kiekviena tokia stilistinė priemonė kaip idioma, sąmojis, vaizdus žodis (...) būtų tupdoma į tą pat vietą, kur yra originale, – tai būtų pažodiškumo, vergiškumo žymė. Svarbu stilistinių priemonių vienos atitikimas, jų vidiniai dialektiniai santykiai“¹³.

Be abejo, lygindami vertimus, privalome atsižvelgti ne tiek į atskirai paimtų žodžių, sakinių ar pastraipų, kiek į abiejų tekstų tarpusavio ryšį. Tačiau net ir taip ivertinus originalo ir vertimo tekstus, lietuviškasis J. Balčikonio vertimas pralenkia originalą stiliaus priemonių gausumu.

⁹ Swift J. Min. veik., p. 56.

¹⁰ Swift J. Guliverio kelionės / Vertė S. Tomonis, p. 95.

¹¹ Swiftas Dž. Guliverio kelionės / Vertė J. Balčikonis, p. 42.

¹² Župerka K. Lietuvių kalbos stilistikos. – V., 1983, p. 68.

¹³ Urbas D. Min. str., p. 43.

Nagrinėjamo vertimo sintaksė taip pat yra artimesnė šnekamosios kalbos stiliumi. Dž. Swifto sakiniai ilgi, kabliataškiai suskaidyti į periodus, J. Balčikonio – trumpesni. Vieną originalo sakinį vertėjas dalija į du, tris ar net keturis, laisvai pasirinkdamas, kokią informaciją palikti pirmame, kokią perkelti į kitus sakinius. J. Balčikonis ne tik skaido sakinius, bet ir keičia angliskas pasyvines konstrukcijas lietuviškomis aktyvinėmis, daiktavardinius žodžių junginius – veiksmažodiniais, beasmenius sakinius – asmeniniais. Taip išverstus sakinius lengva skaityti tylomis ir garsiai, nesunku suvokti, išsiminti, atpasakoti.

Sintaksiniai transformai objektyvū, ramų Dž. Swifto pasakojimą daro gyvą, dinamišką. Ši ispūdį stiprina ir vertėjo pasirinktas pirmasis pasakojimo asmuo vietoje originale vartojamo trečiojo. Taip vertėjas kuria tikroviškumo iliuziją, tokią svarbią jaunajam skaitytojui.

Daugelį sakinį J. Balčikonis ir visai praleidžia. Praleidimai vertimuose šiaip jau smerktinas reiškinys. Jie praryja daug informacijos, iškreipia kūrinio idėją. Kas ir kodėl praleista mūsų nagrinėjamame vertime? J. Balčikonis neperteikia skaitytojui tų romano vietų, kuriose vaizduojamos Anglijos gyvenimo ydos: neištikimybė, prostitutacija, melas. Jis praleidžia ir gydymo būdų aprašymus, Guliverio „gamtiškus reikalus“ ir kitus epizodus, kur Swiftas nepaiso padorumo taisyklių, kur jo satyra natūralistiškai šiurkšti. Praleisdamas vieną ar kitą vietą, vertėjas išreiškia savo požiūrį į vaizduojamus dalykus, elgiasi kaip moralistas. Vertimo istorijoje būta daug panašių kūrinio perdirbinėjimo faktų. Mūsų laikais tokie pertvarkymai leistini ir būtini tik tada, kai suaugusiems skirta knyga peradresuojama jaunimui.

Vertinant J. Balčikonio verstas „Guliverio keliones“, reikėtų vadovautis ne originalo ir vertimo adekvatumu, bet vertimo pragmatine verte kaip pagrindiniu vertinimo kriteriumi. Taigi reikia žiūrėti, kokie buvo vertėjo tikslai ir kaip jam jam pasisekė juos įgyvendinti. Balčikonio vertimo pragmatinė vertė dvejopa: ją sudaro kūrinio adaptacija, peradresavimas jaunimui ir vertimo kalbos taisyklingumas, paprastumas, liaudiškumas.

ПРАГМАТИКА И СТИЛИСТИКА ПЕРЕВОДОВ Ю. БАЛЬЧИКОНИСА

Резюме

В настоящей статье рассмотрены принципы переводческой адаптации на материале романа Дж. Свифта „Путешествие Гулливера“. Переводчик преследовал при этом две цели: сделать роман доступным подросткам и научить их образному, народному разговорному языку. Приемы адаптации обсуждены по отдельным уровням языка (фонетические, лексические, синтаксические и текстовые явления). Была проанализирована стилистическая модификация как главный метод переводческой практики Ю. Бальчикониса. Автор статьи пришла к выводу, что „Путешествие Гулливера“ в переводе Бальчикониса является pragmatically адекватным переводом.